DOI: https://doi.org/10.59295/DIA.2024.2.12
CZU: 271.2(498)"1944/1989"
Orcid ID: 0009-0006-5595-3636

BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ DIN PERSPECTIVA FACTORULUI POLITIC (1944–1989)

Ionuț I. ENACHE

Doctorandul Școlii Doctorale Științe Umaniste și ale Educației, Universitatea de Stat din Moldova, programul Istoria românilor (pe perioade), preot la Episcopia Slatinei și Romanaților, România.

Preocupările științice: istoria României sub regim comunist, impactul politicii asupra Bisericii Ortodoxe Române, regimul comunist în Oltenia, slujitorii bisericii în județul Olt în perioada 1944–1989.

A publicat 12 studii și articole științice pe teme istorice apărute în reviste și culegeri din Republica Moldova și România, printre care și în volumul colectiv „New perspectives on multiculturality: literature and dialogue. Section: History, Political Sciences, International Relations", în 2023, coordonat de Iulian Bodea, Cornel Sigmirean și Dumitru-Mircea Buda, publicat de Editura Universității „Dimitrie Cantemir" din Târgu-Mureș.

Biserica Ortodoxă Română din perspectiva factorului politic (1944–1989)

Rezumat. Având la bază literatura de specialitate, sursele istorice inedite (materiale de arhivă), discursurile conducătorilor politici din epocă, presa și legislația de epocă, memoriile etc. se analizează evoluția Bisericii Ortodoxe Române în perioada postbelică; factorii internaționali și interni care au generat schimbări radicale în viața celei mai mari instituții ecleziastice din România. Articolul dat prezintă influența principalului partid de guvernământ (Partidul Muncitoresc Român/ Partidul Comunist Român) în viața Bisericii Ortodoxe Române. Se face o trecere în revistă a principalelor instrumente politice și represive (Ministerul/Departamentul Cultelor) care au influențat mersul vieții religioase sub regim comunist. S-au prezentat acțiunile moderate, dar și cele radicale utilizate de autoritățile politice asupra vieții religioase. A fost analizat discursul politic referitor la edificarea societății românești, indentificând-se în acest fel și locul Bisericii Ortodoxe Române. Pentru a supraviețui noilor condiții, ostile cultelor religioase, instituția clericală a fost nevoită să aplice diferite forme de „conviețuire" cu autoritățile politce. Deși legislația de epocă prevedea libertate confesională, factorul politic a supravegheat în de aproape instituția religioasă. În contextul „edificării societății socialiste multilateral dezvoltate" rolul bisericii în societate devenea tot mai incert.

Cuvinte-cheie: Biserica Ortodoxă Română, Ministerul/Departamentul Cultelor, stat, Partidul Muncitoresc Român, Partidul Comunist Român, regim comunist, România, 1944–1989.

The Romanian Orthodox Church from perspective the political factor (1944–1989)

Abstract. Based on specialized literature, unpublished historical sources (archive materials), speeches of political leaders of the time, press and legislation of the time, memoirs, etc. the evolution of the Romanian Orthodox Church in the post-war period is analyzed; the international and internal factors, radical changes in the life of the largest ecclesiastical institution in Romania. This article presented the influence of the main ruling party (Romanian Labor Party/ Romanian Communist Party) in the life of the Romanian Orthodox Church. A review is made of the main political and repressive instruments (Ministry/Department of Cults) that influenced the course of religious life under the communist regime. The moderate actions, as well as the radical ones used by the political authorities on religious life, were presented. The political discourse related to the edification of Romanian society was analyzed, identifying in this way the place of the Romanian Orthodox Church. In order to survive the new conditions, hostile to religious cults, the clerical institution had to apply different forms of "coexistence" with the political authorities. Although the legislation of the time provided for religious freedom, the political factor kept a close eye on the religious establishment. In the context of the "edification of the multilaterally developed social site society", the role of the church in society became increasingly uncertain.

Keywords: Romanian Orthodox Church, Ministry/Department of Religions, state, Romanian Labor Party, Romanian Communist Party, communist regime, Romania, 1944–1989.

Context istoric

Includerea statului român în sfera de influență a Uniunii Sovietice a generat schimbări majore în activitatea cultelor religioase. Atât Biserica Ortodoxă Română (BOR), cât și celelalte instituții confesionale recunoscute de stat au fost marginalizate și supuse unor presiuni acerbe din partea conducătorilor politici, puternic ideologizați prin filiera partidului unic. Totodată, în scopul consolidării puterii totale asupra societății românești a existat o tendință majoră a regimului comunist de a avea o influență masivă asupra cultelor religioase. Pârghiile de presiune utilizate de către regimul comunist în cazul cultelor religioase au fost Securitatea și „aliații" ei instituționali (Miliția, trupele de Securitate, Justiția, sistemul penitenciar, Ministerul/Departamentul Cultelor), presiunea administrativă, intimidarea individuală și cea colectivă, laicizarea învățământului. Pe filiera unor culte religioase (neoprotestante) au existat și susțineri venite din exteriorul României.

Din perspectivă politico-ideologică, regimul comunist din România se orienta spre mișcarea comunistă internațională, apreciată ca fiind una „care îmbogățește experiențele istorice acumulate de Uniunea Sovietică, de celelalte țări socialiste, de toate partidele comuniste și muncitorești" [1, p. 97]. Această determinată s-a reflectat în toate domeniile sociale din România, inclusiv în cea a instituției ecleziastice. Totodată, o particularitate a BOR, spre deosebire de Biserica Ortodoxă Rusă, o reprezintă faptul că prima nu era separată de stat. Prin urmare, în esență, făcea parte din activitatea și implicarea nemijlocită a factorului politic. Evident, o astfel de abordare a generat o adaptare a „convietuirii" religiei creștine la noua ideologie promovată de conducerea statului român [2, p. 439-458].

BOR sub „ochiul de vege"

În primii ani postbelici, regimul comunist din România, din considerente pragmatice [3, doc. 45, p. 82], evita orice fel de manifestare publică națională deschisă împotriva BOR, cea mai numeroasă biserică locală cu o populație majoritară ancorată în înaltul simț al pietății religioase. O altă explicație rezidă în preocuparea factorului politic pentru alte domenii, considerate de ei ca fiind prioritare [4, p. 21]. Pentru evitarea divergențelor între stat și Biserică cel dintâi a fost nevoit să numească în fruntea Frontului Național Democrat (Uniunea Patrioților și Uniunea Preoților Democrați din România [5, p. 23], o serie de preoți legionari, în frunte cu Constantin Burducea, Valentin Zaharia și Gala Galaction [6, p. 2]. La Ploiești, de exemplu, în Uniunea Preoților Democrați s-au înscris peste 400 de clerici, aceștia fiind sfătuiți, totodată, să se înscrie în „Partidul Comunist Român, Frontul Plugarilor etc., într-un cuvânt, în partidele care compun F.N.D., care guvernează azi" [7, p. 16].

Viața cultelor din România comunistă era atent monitorizată de „ochiul de veghe" al împuternicitului/inspectorilor teritoriali [8, p. 7-82] din Ministerul Cultelor [9, p. 552], funcție creată după modelul sovietic [10, p. 311-322]. Era vorba de funcționari implicați în sustragerea și obținerea de informații, considerent ce a semnalat prima fisură cu trecutul și instaurarea noului regim în raportul său cu Biserica. Inițial, din lipsa cadrelor comuniste, au fost utilizați în cadrul aparatului împuterniciților unele personaje aflate în legătură directă cu foști preoți, cultele, studenți de la teologie, preoți caterisiți. Acest lucru a îngăduit cultelor religioase să-și formeze un mecanism de negociere și de control asupra reprezentantului statului. După ce autoritățile s-au folosit de funcționarii pe care îi moșteniseră de la vechiul regim, s-a produs schimbarea acestora cu cadre comuniste, puternic ideologizate. Se face, astfel, trecerea de la un funcționar care administra autoritatea ministerială la unul care exercita autoritatea politică și ideologică. Mecanismele dezvoltate de cultele religioase până la acel moment fac ca această trecere să-i găsească pregătiți în a folosi negocierea, pentru a ocoli directivele ce loveau nemijlocit în activitatea lor. Partidul Comunist Român nu a fost niciodată deschis negocierilor, iar din această cauză reprezentanții Bisericii s-au confruntat cu ideile ateiste ale acestui regim.

De la abordare moderată la anihilare sau adaptare socio-politică

Într-o fază inițială, discursul conducătorilor statului român a fost unul moderat în raport cu religia. De exemplu, la 9 aprilie 1948, Gh. Gheorghiu-Dej, încercând să atragă simpatia Bisericii, în raportul privind proiectul de Constituție ținut în fața Marii Adunări Naționale a vorbit despre faptul că „credincioșii de orice religie privesc cu încredere regimul democratic popular și democrația lui" [11, p. 174].

Treptat, acțiunile autorităților politice au fost direcționate spre anihilarea sau adaptarea structurilor religioase la noile realități socialiste. Astfel, în 1949 a fost instituită Comisia de lichidare a fondului Bisericii Ortodoxe din Bucovina [12, f. 15]. Prin urmare, constatăm faptul că miza pentru care BOR era persecutată de către autoritățile politice nu a fost întotdeauna una de sorginte socială și ideologică, ci una economică. Se luau sub control strict colectările de cereale făcute de unii preoți și călugări [13, f. 22], situația cooperativelor de producție meșteșugărească și casnică din vetrele monahale [14, f. 45]. Clerul a fost inclus în susținerea diferitelor campanii agricole și de folos obștesc [15, f. 163].

În profilul muncii patriotice, de voluntariat (fruntași, stahanoviști [16, p. 26-40]), un „ideal falsificat", potrivit formulei sugestive utilizate de cercetătorul Valeriu Antonovici [17, p. 325], cultele religioase, inclusiv cel creștin ortodox, a susținut acțiunile de folos obștesc [18, f. 441], înscriindu-se, astfel, organic în acțiunile socio-economice promovate de regimul comunist.

Statul asigura achitarea salariilor clerului și oferea subvenții pentru reparația și întreținerea bisericilor sărace. În 1952, Sfântul Sinod a întreprins o serie de acțiuni pentru a separa biserica de stat, din perspectivă financiară. Astfel, au fost luate măsuri stricte de contabilizare a veniturilor bisericii, cerându-se ca fiecare lăcaș de cult să aibă fonduri de rezervă. Toate fondurile și înregistrările erau strict verificate de organele bisericești, precum și de cele ale Ministerului Cultelor [19, doc. 309, p. 1102-1103]. Această acțiune pragmatică o putem considera drept formă de identificare a resurselor financiare alternative de către BOR, în contextul în care s-a conștientizat faptul că statul va limita resursele materiale ale instituției ecleziastice. Or, independența financiară creează pârghii și spre cea instituțională.

BOR a fost impusă să cedeze mai multe bunuri imobile diferitelor ministere [20, f. 4]. Autoritățile monitorizau cu atenție monumentele istorice, inclusiv cele cu caracter religios, care puteau fi vizitate de către turiștii din străinătate [21, f. 25]. O formă temperată de distrugere a lăcașurilor de cult a fost organizarea muzeelor de artă religioasă [22, f. 19]. În 1960 au fost lansate o serie de instrucțiuni referitoare la sistematizarea clădirilor; demolărilor de capele, picturi bisericești [23, f. 502]. Devenea tot mai dificil de obținut avize favorabile pentru construcții de biserici, capele, case parohiale [24, f. 379], numărul de solicitări cu avize nefavorabile pentru construcții și reparații de biserici, solicitări de teren pentru construcții era net superior celor cu aviz favorabil [25, f. 624]. Cooperativelor de producție din cuprinsul unor eparhii ortodoxe li se transferau repartizări de material [26, f. 23]. BOR se confrunta cu fenomenul cununiilor ilegale, cu cereri de trecere de la cultul ortodox la culte neoprotestante [27, f. 10].

Alături de sărbătorile religioase (Crăciunul, Paștele [28, f. 70]), clerul român era încurajat să participe la aniversările revoluționare (7 Noiembrie/Revoluția din Octombrie, 23 August) și la sărbătorile laice (Anul Nou) [29, f. 5-90], la manifestările cu ocazia funeraliilor omului politic Petru Groza (1884–1958), președintele Marii Adunări Naționale (1952–1958), șeful statului român [30, f. 64]).

Reconfigurarea noului cadru politic a generat, în mod evident, și reamplasări sociale, iar Biserica, în acest sens, nu putea fi eludată. În rezoluția ședinței plenare a C.C. al Partidului Muncitoresc Român, din 3–5 martie 1949, asupra sarcinilor Partidului în lupta pentru întărirea alianței clasei muncitoare și pentru transformarea socialistă a agriculturii se prevedea „drumul de luptă pentru cucerirea puterii politice și construirea socialismului" [31, p. 7]. Drept urmare, a fost instituit un control direct al bisericilor și vieții spirituale prin filiera statu-

tului juridic intervenționist. În susținerea celor mai sus menționate, constatăm faptul că inspectorii Ministerului Cultelor, în conformitate cu instrucțiunile pe care le primeau, trebuiau să exercite aceeași teroare, ca și în rândul preoților, asupra episcopilor și mitropoliților, să-i amenințe, să-i calomnieze și să-i examineze ca pe niște dușmani ai partidului și ai poporului.

„Invizibilitatea" clerului în noua arhitectură socială

Dacă analizăm documentele emise de Partidul Muncitoresc Român/Partidul Comunist Român și cuvântările lui Nicolae Ceaușescu, constatăm „invizibilitatea" clerului în arhitectura vieții sociale. Intelectualii aveau o altă interpretare în epocă. La cel de-al IX-lea Congres al Partidului Comunist Român, Nicolae Ceaușescu aborda munca ideologică a partidului și dezvoltarea conștiinței socialiste a maselor prin faptul că cca 240 000 de intelectuali (cadre didactice, cercetători științifici, artiști, scriitori, medici ș.a.) au studiat în învățământul ideologic [32, p. 83]. Mediul rural românesc, format din 11,8 mil. de locuitori (61,8%; 1967), ca urmare a politicii promovate de partid și guvern, era apreciat ca fiind unul angajat „pe calea unor transformări economice și sociale" punând accentul pe conștiința țărănimii, peste 483000 de țărani erau membri ai Partidului Comunist Român [33, p. 267]. Intelectualitatea din localitățile rurale includea 27000 de specialiști agricoli, dintre care 12400 aveau studii superioare, peste 100000 de învățători și profesori, peste 6000 de medici etc. [34, p. 16-17]. În această categorie socială, însă, preoții nici măcar nu erau nominalizați. În anii 1950, în perioada unor ample acțiunii de represii, preoții, mai degrabă erau catalogați de origine socială drept chiaburi.

În lupta pentru menținerea păcii mondiale

Pentru a face față presiunilor politice din partea statului, de a „ieși din anonimat", BOR a identificat soluții de compromis, care erau în rezonanță cu propria misiune spirituală. Astfel, o direcție de activitate cu impact în domeniul politicii internaționale, una promovată intens de autoritățile laice, a fost lupta dusă de instituția religioasă pentru menținerea păcii mondiale [35, f. 10]. Era un subiect recurent după finalizarea celui de-Al Doilea Război Mondial, fiind interpretat în epocă în funcție de interesele Uniunii Sovieticii. În anul 1949, Pavel Apostol, profesor și apoi decan al Facultății de Istorie de la Universitatea din Cluj, arestat la 7 iulie 1952, a fost învinuit de faptul că în articolul scris în presă despre „Bomba atomică, armă a păcii" (1949) „nu a precizat că deținerea bombei atomice de către URSS constituie o armă a păcii" [36, f. 20, 39, 49]. Ulterior, a fost publicat numele conspirativ al acestuia –„Șerban", fiind informatorul organelor securității [36, f. 47]. În 1951, organul Arhiepisopiei Bucureștilor și al Episcopiei Buzăului și Dunării de Jos „Glasul Bisericii" titra pe primele pagini: „Biserica noastră s-a alăturat celor ce luptă pentru apărarea păcii în lume" [37, p. 4]. În 1951, Consiliul Mondial al Păcii a lansat un apel cu privire la încheierea unui Pact al Păcii între cele mai mari puteri de pe mapamond: URSS, SUA, Republica Populară China, Marea Britanie și Franța. Acest apel, inițiat în aprilie 1951 [38, p. 15], a fost semnat în Republica Populară România de 11060141 de cetățeni [39, p. 16]. La 4 octombrie 1952, Comitetul Central al Partidului Muncitoresc Român a dispus instrucțiuni referitoare la desfășurarea mișcării pentru pace [40, p. 260-269]. Au fost semnalate cazuri în care, organizațiile de partid subapreciau participarea activă în lupta pentru pace a intelectualilor, „mărginindu-se să-i folosească în mod formal" [40, p. 267]. De aceea, se propunea, ca în paralel cu dezbaterile asupra problemelor păcii în intreprinderi, instituții, localități etc., să se întrunească adunări pe profesiuni – ingineri, medici, preoți ș.a. Patriarhul Justinian a transmis Comitetului Permament pentru Apărarea Păcii din Republica Populară România o scrisoare prin care îndemna „toți preoții, monahii și pe toți credincioșii să semneze acest Apel, care exprimă năzuințele a sute de milioane de oameni cinstiți" [41, p. 20]. În anul 1950, mai mulți preoți s-au inclus în munca susținută sub lozinca „lupta pentru pace" [42, f. 292], în realitate, acesta fiind un front orto-

dox direcționat contra Occidentului anglican și catolic. În acest sens se înscrie și Conferința interconfesională din regiunea Bihor, din 7 aprilie 1951, referitoare la semnarea Apelului Consiliului Mondial al Păcii [43, f. 90]. Ca urmare a acțiunilor depuse, Justinian, patriarhul BOR, a primit o scrisoare din partea cărturarului F. Joliot-Curie, președintele Consiliului Mondial al Păcii, în care se arăta că alăturarea BOR „la lupta pentru apărarea păcii a avut un puternic răsunet pentru creștinii din lumea întreagă" [44, p. 16]. În 1952, au fost transmise mai multe telegrame de adeziune la Conferința Bisericilor din URSS pentru apărarea păcii [45, f. 22]. În prima jumătate a anului 1955, mai multe culte religioase, inclusiv BOR, a inițiat participarea la apelul Consiliului Național de Luptă pentru Pace de la Viena [46, f. 666]; [47, f. 339]. În a doua jumătate a anilor 1950, aceste întruniri dedicate păcii se țineau mai mult de formalitate. De exemplu, la 1 ianuarie 1959, preotul Al. Ionescu l-a întrebat pe protopopul N. Dragomirescu, câți preoți a reușit să mobilizeze pentru o conferință de pace, iar acesta i-a răspuns că doar șapte, „la care preotul Al. Ionescu a răspuns că nu trebuie mai mulți" [48, p. 254].

BOR pe calea „făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate"

În premieră, la 29 februarie 1968, la Palatul Consiliului de Stat, au fost audiați șefii cultelor din România. În alocuțiunea sa, N. Ceaușescu le-a mulțumit conducătorilor cultelor pentru „caldele aprecieri" făcute la „adresa politicii guvernului, a patriei noastre, pentru urările ce le-ați adresat Consiliului de Stat și mie personal" [49, p. 86]. Ierarhii cultelor au fost asigurați de politica statului că o să ofere condiții favorabile pentru activitatea tuturor cultelor.

Constituția Republicii Socialiste România adoptată de Marea Adunare Națională în ședința din 21 august 1965 prevede, în art. 30, următoarele: „Libertatea conștiinței este garantată tuturor cetățenilor. Oricine este liber să împărtășească sau nu o credință religioasă. Libertatea exercitării cultului religios este garantată. Cultele religioase se organizează și funcționează liber" [50]. Această lege fundamentală a fost des evocată de ierarhii BOR.

La 19 octombrie 1968 a fost constituit Frontul Democrației și Unității Socialiste apreciat drept „expresia unității noastre naționale în jurul conducerii de stat și asigură participarea maselor largi de cetățeni fără deosebire de naționalitate, convingeri sau credință, a întregului popor la viața nouă a patriei" [51, p. 19]. Din componența Frontului Democrației și Unității Socialiste au făcut parte și ierarhii BOR, de exemplu Iustin.

La 6 iulie 1971, Nicolae Ceaușescu anunța plin de patos „făurirea omului nou, profund devotat socialismului și comunismului" și „intensificarea propagandei ateiste, organizarea acțiunilor de masă pentru combaterea misticismului, a concepțiilor retrograde" [52, p. 7, 13]; [53, p. 191]. Pe aceleași repere, activitatea Partidului Comunist Român s-a cristalizat și pe dimensiunea ideologico-educativă a materialismului dialectic și „atotbiruitoarea învățătură marxist-leninistă" de afirmare a principiilor de viață comunistă [54, p. 65].

În expunerea referitoare la stadiul actual al edificării socialismului în România, prezentată la 1 iunie 1982, la plenara lărgită a C.C. al Partidul Comunist Român, N. Ceaușescu atenționa asupra faptului că în virtutea concepției revoluționare despre lume și viață, „al socialismului științific și materialismului dialectic și istoric", era necesară evaluarea traseului parcurs „în făurirea noi orânduiri sociale" [55, p. 5]. Peste doi ani, la 19 noiembrie 1984, în Raportul prezentat la cel de-al XIII-lea Congres al Partidului Comunist Român, secretarul general anunța cu trufie trecerea de la societatea burghezo-moșierească la societatea socialistă multilaterial dezvoltată „sub conducerea gloriosului nostru Partid Comunist" [56, p. 5]. Pentru implementarea acestor obiective a fost intensificată activitatea propagandiștilor și agitatorilor. Din componența acestora făceau parte membrii ai comitelului de partid, cadre care aveau sarcini în domeniul activității politico-educative, muncitori, maiștri, tehnicieni ș.a. [57, p. 29].

Tezele din aprilie 1988 și expunerile lui N. Ceaușescu la plenara C.C. al Partidului Co-

munist Român din noiembrie 1988 și aprilie 1989 au fost apreciate drept „expresie a profundului democratism al societății noastre, a puternicei unități dintre partid și popor" [58, p. 7]. S-a abordat subiectul schimbărilor profunde în structura socială a țării, a omogenizării socialiste [58, p. 41]. Totodată, s-a concluzionat că „epoca celor 24 de ani care au trecut de la Congresul al IX-lea – numită cu îndreptățită mândrie de întregul popor «Epoca Nicolae Ceaușescu» – este cea mai bogată în realizări din întreaga istorie a poporului român" [58, p. 19]. N. Ceaușescu a anunțat cetățenii despre noua etapă a „făuririi societății socialiste multilaterial dezvoltate și înaintării patriei noastre spre visul de aur al omenirii – spre comunism" [59, f. 40]. Realizarea acestui vis era unul fundamentat, potrivit dictatorului statului român, și de deplina independență economică și politică a României marcată de lichidarea datoriei externe a statului (21 mld. dolari), fapt anunțat la plenara C.C. al Partidului Comunist Român din 14 aprilie 1989 [60, p. 5-6].

Considerații finale

Din perspectiva factorului decizional, politic, România pășea încrezătoare spre făurirea comunismului, arhitectură socială aflată în antiteză cu instituția religioasă în general și cu clerul, în special. BOR era considerată drept o instituție oricare a societății, dorindu-se integrarea, fiind tolerată și supusă în totalitate regimului comunist, urmând ca în perspectivă, în genere să dispară. Prin promovarea clerului în activități politice s-a urmărit formarea unei loialități în raport cu factorul politic și descreditarea acestui segment social, considerat anterior drept unul cu înalt prestigiu social și moral în societatea românească.

Note și referințe bibliografice:

1. Gheorghiu-Dej, Gh. *Raport la cel de-al III-lea Congres al Partidului Muncitoresc Român*. București: Editura Politică, 1960.

2. Leuștean, Lucian N. *Ethno-Symbolic Nationalism, Orthodoxy and the Installation of Communism in Romania: 23 August 1944 to 30 December 1947*. In: Nationalities Papers, 2005, Vol. 33, Issue 4, December.

3. Petru Groza, președintele Frontului Plugarilor, comentând proiectul programului reformei agrare, referindu-se la preoți specifica: „nu ne atingem de pământurile lor, îi vom electriza". Vezi: Scurtu, Ioan (coord.). *România: viața politică în documente*. București: Editura „Atrhivele Statului din România" 1994.

4. Georgescu, Bogdan. *Biserica Ortodoxă Română și puterea comunistă (1945–1964)*. București: Editura Eikon, 2015.

5. Galeriu, Constantin N. *Misiunea noastră. Uniunea Preoților Democrați. Secția Prahova*. București, 1945.

6. *Ce au făcut scriitorii români în timpul războiului?* In: *Scânteia*, 1944, an. I, nr. 16, vineri, 6 octombrie.

7. Velico, Dudu. *Biserica Ortodoxă în perioada sovietizării României. Însemnări zilnice. I (1945–1947)* /Ed.: îngrijită de Alina Tudor-Pavelescu, București, 2004.

8. Petcu, Adrian Nicolae. Împuternicitul de culte între conformism și asigurarea libertății religioase. In: *Caietele CNSAS*, 2013, an. VI, nr. 1-2 (11-12).

9. Petcu, Adrian Nicolae; Enache, George; Budeancă, Denisa. *Ministerul/Departamentul Cultelor*. In: Florin Banu, Liviu Țăranu (coord.), Securitatea (1948–1989). Monografie. Vol. I. Ediția a II-a. Târgoviște, Cetatea de Scaun, 2023.

10. Xenofontov, Ion. *Activitatea împuterniciților în problemele Bisericii Ortodoxe de pe lângă Consiliul de Miniștri al U.R.S.S. pentru R.S.S. Moldovenească*. In: Evoluții instituționale și impact social. Lucrări prezentate la Simpozionul Internațional Stalinizare și destalinizare. Făgăraș-Sâmbăta de Sus, 22–25 iulie 2013, Iași: Polirom, 2014.

11. Gheorghiu-Dej, Gh. *Articole și cuvântări*. București: Editura P.M.R., 1951.

12. Arhivele Naționale ale României (infra: A.N.R.). Ministerul Cultelor și Artelor. Direcția Studii. 85/6, 9, 1949, 15 f.

13. A.N.R. Ministerul Cultelor și Artelor. Direcția Studii. 85/14A, 3, 1953, 22 f.

14. A.N.R. Ministerul Cultelor și Artelor. Direcția Studii. 85/11, 32 bis, 1954, 45 f.

15. A.N.R. Ministerul Cultelor și Artelor. Direcția Studii. 85/10-8, 31, 1955, 163 f.

16. Xenofontov, Ion. *Stahanovismul în RSS Moldovenească. Studiu de caz: sectorul viti-vinicol*. In: Destin Românesc. Revistă de istorie și cultură, Chișinău, Institutul Cultural Român, nr. 1, 2008.

17. Antonovici, Valeriu. *Munca patriotică: radiografia unui ideal falsificat* / Colecția Universitas, seria Theologia Socialis 23. București: Eikon; Cluj-Napoca: Editura Școala Ardeleană, 2015.

18. A.N.R. Ministerul Cultelor și Artelor. Direcția Studii. 85/10/1, 18, 1958.

19. Власть и Церковь в Восточной Европе: 1944–1953 гг. Документы российских архивов. В 2 т. / Сост. Т.В. Волокитина, Г.П. Мурашко, А.Ф. Носкова. Т. 2 (1948–1953). Москва: РОССПЭН, 2009, doc. 309, 1223 с. / Vlast' i Tserkov' v Vostochnoy Yevrope: 1944–1953 gg. Dokumenty rossiyskikh arkhivov. V 2 t. / Sost. T.V. Volokitina, G.P. Murashko, A.F. Noskova. T. 2 (1948–1953). Moskva: ROSSPEN, 2009.

20. A.N.R. Ministerul Cultelor și Artelor. Direcția Studii. 85/6, 17, 1951.

21. A.N.R. Ministerul Cultelor și Artelor. Direcția Studii. 85/12, 28, 1953.

22. A.N.R. Ministerul Cultelor și Artelor. Direcția Studii. 105/1, 152, 1956.

23. A.N.R. Ministerul Cultelor și Artelor. Direcția Studii. 102/1, 141, 1960.

24. A.N.R. Ministerul Cultelor și Artelor. Direcția Studii. 102/1, 149, 1956.

25. A.N.R. Ministerul Cultelor și Artelor. Direcția Studii. 102/2, 150, 1956.

26. A.N.R. Ministerul Cultelor și Artelor. Direcția Studii. 105/2, 146, 1957.

27. A.N.R. Ministerul Cultelor și Artelor. Direcția Studii. 85/13, 28 bis, 1960.

28. De menționat faptul că sărbătorile religioase au fost utilizate de organele represive pentru a captura elemente ostile regimului. De exemplu, „pe baza ordinului telefonic primit de la Securitatea fostului jud. Someș (de la fostul maior Briceag Nicolae) s-a organizat o acțiune în seara zilei de 24/25 decembrie 1949 în satul Cufoaia, la domiciliul lui Bel Alexa, pentru a-l prinde, deoarece se dețineau informații că acesta urma să vină acasă cu prilejul zilei de «Crăciun»". Vezi: A.C.N.S.A.S. Fondul Documentar. Ancheta Partidului Comunist Român din 1968 privind abuzurile securității. D. 19, vol. 2.

29. A.N.R. Ministerul Cultelor și Artelor. Direcția Studii. 76/6, 5 bis 1, 1957.

30. A.N.R. Ministerul Cultelor și Artelor. Direcția Studii 85/13/1, 24, 1958.

31. Rezoluția ședinței plenare a Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român din 3–5 martie 1949 asupra sarcinilor Partidului în lupta pentru întărirea alianței clasei muncitoare și pentru transformarea socialist a agriculturii, București: Editura P.M.R., 1949.

32. Ceaușescu, Nicolae. *România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste. Rapoarte, cuvântări, articole (iulie 1965 – septembrie 1966)*. București: Editura Politică, 1968.

33. Ceaușescu, Nicolae. *România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste (septembrie 1966 – decembrie 1967)*, vol. II. București: Editura Politică, 1968, 267 p.

34. *Principiile de bază adoptate la plenara C.C al Partidul Comunist Român din 5–6 octombrie 1978 cu privire la îmbunătățirea organizării administrative-teritoriale a României și sistematizarea loclităților rurale* [Proiect], București: Editura Politică, 1967.

35. A.N.R. Ministerul Cultelor și Artelor. Direcția Studii. 85/10, 20, 1951.

36. Arhivele Consiliului Național de Studiere a Arhivelor Securității (infra: A.C.N.S.A.S.). Fondul Documentar. Ancheta Partidului Comunist Român din 1968 privind abuzurile securității. D. 19, vol. 5.

37. *După trei ani*. In: Glasul Bisericii. Foaie religioasă pentru popor. Organ al Arhiepisopiei Bucureștilor și al Episcopiei Buzăului și Dunării de Jos, 1951, nr. 5-6.

38. *Apelul Consiliului Mondial al Păcii*. In: Glasul Bisericii. Foaie religioasă pentru popor. Organ al Arhiepisopiei Bucureștilor și al Episcopiei Buzăului și Dunării de Jos, 1951, nr. 1-2.

39. *Vești din țară și din lume*. Apelul Consiliului Mondial al Păcii. În: G.B., 1951, nr. 5-6.

40. *Rezoluții și hotărâri ale Comitetului Central al Partidului Munictoresc Român (1951–1953)*, vol. II [Numai pentru uz intern], București: Casa Scânteii „I.V. Stalin", 1954.

41. BOR îndeamnă preoțimea și credincioșii săi, să semneze Apelul Consiliului Mondial al Păcii. In: Glasul Bisericii. Foaie religioasă pentru popor. Organ al Arhiepisopiei Bucureștilor și al Episcopiei Buzăului și Dunării de Jos, 1951, nr. 3-4.

42. A.N.R.M.C.A. Direcția Studii. 85/10, 20, 1952.

43. A.N.R.M.C.A. Direcția Studii. 20 bis, 1951.

44. Vești din țară și lume. În: Glasul Bisericii. Foaie religioasă pentru popor. Organ al Arhiepisopiei Bucureștilor și al Episcopiei Buzăului și Dunării de Jos, 1951, nr. 1-2.

45. A.N.R. Ministerul Cultelor și Artelor. Direcția Studii. 83/13, 9, 1952.

46. A.N.R. Ministerul Cultelor și Artelor. Direcția Studii. 85/10-6, 29, 1955.

47. A.N.R. Ministerul Cultelor și Artelor. Direcția Studii. 85/10-7, 30, 1955.

48. Velico, Dudu. *Biserica Ortodoxă în anii regimului comunist. Însemnări zilnice II. 1948–1959* /Ed.: îngrijită de Alina Tudor, Șerban Marin, București, 2005.

49. Ceaușescu, Nicolae. *România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste (ianaurie 1968 – martie 1966)*. Vol. III, București: Editura Politică, 1969.

50. *Constituția Republicii Socialiste România*. În: Buletinul Oficial al R.S.R., 1965, nr. 1, 21 august.

51. Ioniță, Alexandru M. Cultele din România la patru decenii de la proclamarea republicii. În: B.O.R., 1987, an. CV, nr. 11-12.

52. Ceaușescu, Nicolae. *Propuneri de măsuri pentru îmbunătățirea activității politico-ideologice, de edu-*

care marxist-leninistă a membrilor de partid, a tuturor oamenilor muncii. 6 iulie 1971. Expunere la Consfătuirea de lucru a activului de partid din domeniul ideologiei și al activității politice și cultural-educative. București: Editura Politică, 1971.

53. Ceaușescu, Nicolae. *România pe drumul construirii societății socialiste multilaterial dezvoltate (mai 1971 – februarie 1972)*, vol. 6, București: Editura Politică, 1972.

54. *Conferința Națională a Partidului Comunist Român, 19–22 iulie 1972*. București: Editura Politică, 1972.

55. Ceaușescu, Nicolae. *România pe drumul construirii societății socialiste multilaterial dezvoltate (iunie – decembrie 1982)*, vol. 24. București: Editura Politică, 1983.

56. Ceaușescu, Nicolae. *Raport la cel de-al XIII-lea Congres al Partidului Comunist Român – 19 noiembrie 1984*. București: Editura Politică, 1984.

57. *Hotarârea Comitetului Politic Executiv al C.C. al Partidului Comunist Român din februarie 1982*. In: Munca de partid, 1982, nr. 3.

58. *Teze pentru Congresul al XIV-lea al Partidului Comunist Român.* București: Editura Politică, 1989.

59. A.C.N.S.A.S. Fondul C.C. al Partidului Comunist Român Secția Cancelaria. D. 76/1989.

60. Ceaușescu, Nicolae. *Cuvântare la Plenara C.C. al Partidului Comunist Român, 14 aprilie 1989*. București: Editura Politică, 1989.